

**Тернопільський національний
економічний університет
Центр стратегічної аналітики та
міжнародних студій**

А. Грубінко, А. Кучер

**Правове забезпечення екологічної безпеки
в умовах військового конфлікту:
міжнародний досвід і вітчизняні реалії**

Тернопіль – 2019

Ternopil National Economic University
Center for Strategic Analysis and
International Studies

A. Hrubinko, A. Kucher

Legal support for environmental safety
in conditions of military conflict:
international experience and domestic realities

Ternopil – 2019

УДК 349.6

ББК 67.407

Г 90

Грубінко А., Кучер А. Правове забезпечення екологічної безпеки в умовах військового конфлікту: міжнародний досвід і вітчизняні реалії. Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. 52 с.

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Тернопільського національного
економічного університету
(протокол № 5 від 27 грудня 2019 р.)*

Рецензенти:

Федоряк М.М., доктор біологічних наук, професор, завідувач кафедри екології і біомоніторингу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича;

Тернавська В.М., кандидат юридичних наук, доцент кафедри охорони праці та навколишнього середовища Київського національного університету будівництва і архітектури.

В публікації висвітлено результати дослідження проблеми правового гарантування екологічної безпеки в умовах військового конфлікту, що надзвичайно актуально для України. Зазначається, що виникнення ризиків для життя і здоров'я людини, які часто зумовлює незадовільний стан довкілля, потребує пошуку оптимальних шляхів ліквідації їх наслідків у випадку надзвичайних екологічних ситуацій та можливого попередження. У цій справі первинне значення має комплексний державно-правовий механізм, який передбачає ряд заходів і засобів, спрямованих на підтримку і гарантування екологічної безпеки. Ідеться насамперед про розвиток та удосконалення законодавства у цій галузі національної безпеки з урахуванням міжнародного досвіду. Одним із найбільш актуальних рівнів негативного впливу збройних конфліктів є саме вплив на довкілля. Тому невід'ємним напрямом адаптації правової системи України до умов військового конфлікту є вдосконалення державно-правового механізму реагування на екологічні виклики і загрози, ним зумовлені, їх можливого попередження.

Розраховано на дослідників-правників та екологів, викладачів, студентів закладів вищої освіти, усіх, хто цікавиться проблемами екології, безпеки, права, наслідків військових конфліктів.

ISBN 278-117-4516-23-2

© Андрій Грубінко,
Анна Кучер
© ТНЕУ

ЗМІСТ

<i>ВСТУП</i>	5
 <i>РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ</i>	
1.1. Поняття та ознаки екологічної безпеки.....	8
1.2. Правові заходи забезпечення екологічної безпеки.....	13
 <i>РОЗДІЛ 2. ГАРАНТУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД</i>	
2.1. Особливості забезпечення екологічної безпеки в умовах військового конфлікту в Україні.....	21
2.2. Міжнародно-правове забезпечення екологічної безпеки в умовах військового конфлікту.....	30
 <i>РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ</i>	
3.1. Проблемні аспекти екологічної безпеки в умовах військового конфлікту.....	36
3.2. Перспективи удосконалення забезпечення екологічної безпеки в умовах військового конфлікту.....	40
 <i>ВИСНОВКИ</i>	 45
<i>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ</i>	48

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Виникнення ризиків для життя і здоров'я людини, які часто зумовлює незадовільний стан довкілля, потребує пошуку оптимальних шляхів ліквідації їх наслідків у випадку надзвичайних екологічних ситуацій та можливого попередження. У цій справі первинне значення має комплексний державно-правовий механізм, який передбачає ряд заходів і засобів, спрямованих на підтримку і гарантування екологічної безпеки. Ідеться про розвиток та удосконалення законодавства у цій галузі національної безпеки з урахуванням зарубіжного досвіду. При цьому необхідно врахувати внутрішні умови та зовнішнє середовище розвитку держави, що особливо актуально в умовах її перебування у відкритому військовому конфлікті. Його наявність породжує систему додаткових викликів і загроз екологічній безпеці на локальному, регіональному, загальнодержавному та міжнародному рівнях.

Україна з 2014 року перебуває в умовах збройного конфлікту на території Донецької та Луганської областей. Катастрофічні руйнівні наслідки бойових дій виявляються в усіх сферах суспільного життя – економічному, соціальному, ідеологічному, психологічному тощо. Одним із найбільш актуальних рівнів негативного впливу збройних конфліктів є саме вплив на довкілля. Тому невід'ємним напрямом адаптації правової системи України до умов військового конфлікту є вдосконалення державно-правового механізму реагування на екологічні виклики і загрози, ним зумовлені, та їх можливого попередження.

Правове гарантування екологічної безпеки в умовах військового конфлікту у різній мірі досліджували науковці Александров І.О., Андрейцев В.І., Балюк Г.І., Гетьман А.П., Городок Я.В., Дудюк В.С., Заржицький О.С., Ліпкан В.А., Пічкур Т.В., Яцишин Р.В. та інші. Вивченням окремих основ державного управління у сфері екологічної безпеки в Україні займалися Андрейцев В.І., Баб'як О.С., Костицький В.В., Курило В.І., Шемшученко Ю.С., Шульга М.В. та інші. Однак, незважаючи на зростання інтересу вчених до вказаного питання, відзначаємо незначну кількість його комплексних наукових розробок, що додатково зумовлює актуальність дослідження проблеми.

Мета роботи – дослідити особливості забезпечення екологічної безпеки в умовах військового конфлікту на теоретико-правовому та прикладному рівнях з урахуванням вітчизняного та міжнародного досвіду.

Методологічну основу дослідження склали насамперед універсальні наукові принципи об'єктивності, системності, всебічного вивчення проблеми. Під час дослідження застосовано систему методів:

1) загальнофілософські методи: діалектичний (прослідковано розвиток правового забезпечення екологічної безпеки в Україні та на міжнародному рівні); позитивістський (досліджено стан гарантування екологічної безпеки в Україні в умовах військового конфлікту);

2) загальнонаукові методи: загальнологічні (аналіз, синтез, узагальнення, аналогія, моделювання, класифікація) застосовано у процесі аналізу поняття та ознак екологічної безпеки, характеристики правових заходів її гарантування загалом та в

умовах військового конфлікту, зокрема; компаративний метод використано для співставлення міжнародно-правових механізмів забезпечення екологічної безпеки умовах військового конфлікту та чинного законодавства України; системний метод дав змогу на основі аналізу правового матеріалу та практики виявити проблеми екологічної безпеки в ході військового конфлікту в Україні; метод прогнозування дозволив сформулювати висновки щодо перспектив удосконалення правових механізмів гарантування екологічної безпеки в умовах військового конфлікту;

3) спеціально-наукові методи: юридично-догматичний метод дав змогу на теоретичному рівні дати характеристику поняттю та ознакам екологічної безпеки, її суб'єктів і об'єктів; порівняльно-правовий метод використано у процесі аналізу міжнародно-правового регулювання досліджуваного питання та екстраполяції міжнародного досвіду на реалії вітчизняного законодавства і практики його застосування в умовах відкритого військового конфлікту; нормативно-аналітичний метод використано у процесі аналізу українського законодавства у даній галузі; метод тлумачення законодавства дозволив виявити особливості впровадження нормативних механізмів забезпечення екологічної безпеки в державі в умовах військового конфлікту на практиці.

Ключові слова: екологічна безпека, військовий конфлікт, правове регулювання, міжнародно-правове забезпечення.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

1.1. Поняття та ознаки екологічної безпеки

Упродовж останнього десятиліття внесено кардинальні зміни в правові екологічні норми як національного законодавства держав, так і міжнародного екологічного права. Як наслідок, право людини на безпечне середовище та якість природного середовища були визнані фундаментальними цінностями цивілізації, а людина – невід’ємною складовою природи [4; 21, с. 136]. Саме тому, розуміння сутності поняття екологічної безпеки в Україні є дуже актуальним, оскільки воно є складовою загальної системи національної безпеки та визначає стан захищеності особи, суспільства, держави від несприятливого впливу на екологію, зумовленого природними та антропогенними чинниками [24].

На законодавчому рівні поняття «екологічна безпека» закріплено в ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 року. Згідно Закону, екологічною безпекою є такий стан навколишнього природного середовища, за якого забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров’я людей [6]. Утім вказане поняття екологічної безпеки не розкриває повністю її сутність, тому в науці існують й інші погляди щодо нього.

Зокрема, відомий науковець в сфері національної безпеки В. Ліпкан подає таке визначення: «Екологічна безпека – це складова національної безпеки, процес управління системою національної безпеки, за якого державними і недержавними інституціями забезпечується екологічна рівновага і гарантується захист середовища проживання населення країни і біосфери в цілому, атмосфери, гідросфери, літосфери і космосфери, видового складу тваринного і рослинного світу, природних ресурсів, збереження здоров'я і життєдіяльності людей і виключаються віддалені наслідки цього впливу для теперішнього і майбутніх поколінь [23, с. 261].

Однак необхідно враховувати, що це визначення не в повній мірі охоплює комплексність та багаторівневність поняття екологічної безпеки. Окрім цього варто зазначити, що хоча екологічна безпека частково є складовою частиною національної безпеки, тим не менш, на відміну від неї, наслідки порушення екологічної безпеки зазвичай можуть мати міжнародний характер і впливати на стан навколишнього середовища країн цілого регіону, наприклад, країн басейну Чорного моря [5, с. 92]. Водночас Закон України «Про національну безпеку» від 21.06.2018 року не містить визначення поняття «екологічна безпека».

Дослідник Г. Серов трактує екологічну безпеку не як складову частину національної безпеки, а як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від загроз: 1) з боку природних об'єктів, властивості яких змінені забрудненням, засміченням внаслідок антропогенної діяльності (аварії, катастрофи, тривала господарська, військова та інші види діяльності) чи навмисно з метою екологічних диверсій, агресії або

ж природних явищ і стихійного лиха; 2) обумовлених знищенням, пошкодженням або виснаженням природних ресурсів [30, с. 33]. Схожу думку висловлює М. Веденін, який екологічну безпеку розуміє як стан захищеності людини, суспільства, держави та навколишнього природного середовища від негативного природного і техногенного впливу, що гарантується організаційно-правовими, економічними, науково-технічними, іншими засобами і способами [7, с. 52].

Відомий вітчизняний правознавець В. Андрейцев розглядає категорію «екологічна безпека» в контексті поняття «право екологічної безпеки», під яким розуміє: 1) систему правових норм та інших юридичних засобів, спрямованих на створення умов для реалізації суб'єктивного права громадян на екологічну безпеку і його захист у разі порушення; 2) регулювання відносин в умовах здійснення екологічно небезпечної діяльності з метою запобігання погіршенню екологічної обстановки, виникнення небезпеки для природних систем і населення, а також реалізації системи заходів для ліквідації небезпечних наслідків, визначення режиму використання екологічно небезпечних територій і об'єктів, встановлення особливого статусу осіб, потерпілих від негативних наслідків природної стихії чи техногенного впливу, досягнення режиму безпечного існування населення і стану довкілля на регіональному, національному і транснаціональному рівнях [11, с. 8].

Поняття «екологічна безпека» може розглядатися в двох аспектах; 1) як суб'єктивна категорія, зокрема, у процесі реалізації суб'єктивного права громадян на екологічну безпеку шляхом регулятивного та охоронного методів; 2) як об'єктивно існуюча

система правового забезпечення екологічної безпеки, за допомогою якої регламентується екологічно небезпечна діяльність, режим використання природних ресурсів, охорона довкілля, попередження погіршення екологічного стану навколишнього середовища і виникнення небезпеки для природних об'єктів та населення [9, с. 143].

Окрім вищезазначених поглядів в науці існують інші розуміння сутності екологічної безпеки. Зокрема, О. Заржицький визначає екологічну безпеку як комплексний стан певних властивостей довкілля, які створені цілеспрямованою діяльністю людей з урахуванням обґрунтованих допустимих навантажень антропогенних чинників на навколишнє середовище і негативних змін, що відбулися в ньому, і забезпечують збереженість життєдіяльності людини [18, с. 32]. Дослідник А. Махмуд визначає екологічну безпеку також як комплексний стан, за якого усі складові природного оточення, за рахунок балансування взаємовпливів природних, технічних і соціальних систем, формування природо-культурного середовища, є оптимальними для нормального функціонування і розвитку людської цивілізації [11, с. 7].

Також в науці існує погляд щодо необхідності поєднання категорій «екологічна безпека» та «економічна безпека». Багато науковців пропонують поєднати їх у понятті «еколого-економічна безпека», трактуючи його як такий стан системи, який характеризується збалансуванням між цілями розвитку соціально-економічної системи та негативними наслідками від її дії на довкілля з урахуванням впливу дестабілізуючих факторів захищеності від негативного екологічного впливу, з урахуванням

досягнення економічних цілей соціально-економічної системи [10, с. 137]. Введення такого поняття спричинило визначення поняття «екологічна безпека» як стану захищеності реципієнтів і навколишнього природного середовища від негативних впливів, загроз і наслідків антропогенної діяльності. Однак для забезпечення стану захищеності людей та навколишнього середовища необхідно понести певні матеріальні витрати, що у свою чергу пов'язується з питанням забезпечення економічної безпеки. Тому виникає потреба глибше поєднати ці два поняття. Інструментом забезпечення їх об'єднання є природоохоронна діяльність, що має забезпечити досягнення поставлених економічних завдань із мінімізацією шкоди, завданої навколишньому природному середовищу [13 с. 131].

Для розуміння сутності екологічної безпеки необхідно визначити її ключові ознаки. Аналіз чинного законодавства України і поглядів вчених дозволив вченим виділити суттєві правові ознаки екологічної безпеки:

- ✓ екологічна безпека є об'єктом екологічного права, складовою частиною національної та транснаціональної безпеки;
- ✓ наявність системи державно-правових та інших соціальних засобів запобігання виникненню загроз шляхом регулювання екологічно небезпечної діяльності;
- ✓ спрямованість системи екологічної безпеки на сферу екологічно ризикованих видів діяльності чи природних стихійних явищ, що можуть призвести стан довкілля до рівня, небезпечного для життя і здоров'я людей, суспільства і держави;
- ✓ запобігання екологічно ризикованим діям, станам і процесам [16, с. 133].

Отже, на основі вивчення поглядів вчених та вітчизняного законодавства можна підсумувати, що екологічна безпека – це комплексний стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави і навколишнього природного середовища, за якого гарантується право кожної людини на здорове та безпечне навколишнє середовище, існують необхідні умови для захисту довкілля, відтворення природних об'єктів, задоволення інших прав громадян та інтересів суспільства і держави.

1.2. Правові заходи забезпечення екологічної безпеки

Суттєве посилення ролі екологічної складової на початку ХХІ ст. зумовлено тим, що екологічні проблеми у своїй історії і за своїми наслідками стають суспільно-політичними та економічними проблемами. Тому й не дивно, що численні наукові дослідження за минулі десятиліття показали, що частота катастрофічних явищ у природі та їх масштабність безперервно збільшуються, спричиняючи зростання рівня ризику загибелі людей та економічних збитків, порушення соціальної інфраструктури [17, с. 81]. У зв'язку з цим кардинально підвищується роль держави у забезпеченні екологічної безпеки. Тому й необхідно визначити правові заходи забезпечення екологічної безпеки.

Правові норми щодо забезпечення екологічної безпеки містяться у більшості законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, справляючи комплексний, міжгалузевий вплив на регламентацію правовідносин у різних сферах діяльності, особливо

в частині здійснення екологічно небезпечної діяльності. З одного боку, наявність такої розвиненої системи законодавчих і підзаконних актів у сфері забезпечення екологічної безпеки є суттєвою умовою забезпечення здійснення права громадян на екологічно безпечне для життя і здоров'я довкілля, а з іншого – створює проблеми в його реалізації. Адже розпорошення норм права у різних актах створює проблеми його застосування.

Основним законодавчим актом, в якому регламентовано положення про гарантування екологічної безпеки, є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища». Розділ IX Закону присвячено заходам щодо забезпечення екологічної безпеки. Зокрема, там зафіксовано: екологічні вимоги щодо окремих видів діяльності – інвестиційної, господарської і містобудівної (статті 51, 59); вимоги екологічної безпеки транспортних засобів (ст. 56); вимоги щодо проведення наукових досліджень, впровадження відкриттів, винаходів, застосування нової техніки, імпортного устаткування, технологій і систем (ст. 57); вимоги щодо військових оборонних об'єктів і військової діяльності (ст. 58); вимоги щодо охорони довкілля від неконтрольованого і шкідливого біологічного впливу (ст. 53), від акустичного, електромагнітного, іонізуючого та іншого шкідливого впливу фізичних факторів і радіоактивного забруднення (ст. 54), від забруднення виробничими, побутовими, іншими відходами (ст. 55); у процесі застосування засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних, хімічних речовин та інших препаратів (ст. 52) [6]. У свою чергу, відповідно до ст. 50 Конституції України, діяльність, яка перешкоджає здійсненню права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля, підлягає припиненню в порядку, встановленому Законом України «Про

охорону навколишнього природного середовища» та іншими законодавчими актами України [5].

Також одним з основних законодавчих актів у сфері екологічної безпеки є Закон України «Про національну безпеку України», який визначає основи та принципи національної безпеки і оборони, завдання та головні засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від загроз. Серед іншого цим Законом визначаються та розмежовуються повноваження державних органів у сферах національної безпеки і оборони, створюється основа для інтеграції політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, функції яких стосуються національної безпеки і оборони, сил безпеки і сил оборони, визначається система командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони, запроваджується всеосяжний підхід до планування у сферах національної безпеки і оборони, забезпечуючи у такий спосіб демократичний цивільний контроль над органами та формуваннями сектору безпеки і оборони [7]. У контексті екологічної безпеки цей Закон важливий тим, що визначає основні загрози національній безпеці, зокрема, явища, тенденції і чинники, які унеможливають, ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України.

Згідно Указу Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» національна безпека України забезпечується шляхом проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих доктрин, стратегій,

концепцій і програм у таких сферах, як політична, економічна, соціальна, воєнна, екологічна, науково-технологічна, інформаційна тощо. Конкретні засоби і шляхи забезпечення національної безпеки України обумовлюються пріоритетністю національних інтересів, необхідністю своєчасних заходів, адекватних характеру і масштабу загроз цим інтересам, і мають ґрунтуватися на правових засадах. Юридичне закріплення провідних норм взаємодії людини і природи в системі екологічного права є основою їх легітимації та утворює правовий механізм екологічної безпеки. Основний закон України передбачає право кожного громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля, закріплює за державою обов'язок у забезпеченні екологічної безпеки і підтриманні екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, збереження генофонду Українського народу, турбуватися про санітарно-епідемічне благополуччя громадян [30]. Стратегією визначено загрози національним інтересам в екологічній сфері:

- надмірний антропогенний вплив і високий рівень техногенного навантаження на територію України;
- негативні екологічні наслідки Чорнобильської катастрофи;
- значний обсяг відходів виробництва та споживання і неналежний рівень їх вторинного використання, переробки та утилізації;
- незадовільний стан єдиної державної системи та сил цивільного захисту, системи моніторингу довкілля.

Пріоритетами забезпечення екологічної безпеки визначено:

- збереження природних екосистем, підтримка їх цілісності та функцій життєзабезпечення;
- створення ефективної системи моніторингу довкілля;

- ресурсозбереження, забезпечення збалансованого природокористування;
- зниження рівня забруднення навколишнього природного середовища, забезпечення контролю джерел забруднення атмосферного повітря, поверхневих і підземних вод, зниження рівня забруднення та відтворення родючості ґрунтів; очистка територій від промислових і побутових відходів;
- формування системи переробки та утилізації відходів виробництва та споживання;
- мінімізація негативних наслідків Чорнобильської катастрофи;
- недопущення неконтрольованого ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів, трансгенних рослин і збудників хвороб.

Передбачено вжиття заходів щодо забезпечення біобезпеки, унеможливлення поширення небезпечних інфекційних захворювань, підтримуватиме міжнародні зусилля у цій сфері.

Основні інструменти реалізації національної екологічної політики сформульовані в Законі України «Про основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року», а саме:

- міжсекторальне партнерство та залучення заінтересованих сторін;
- інформування та комунікація;
- державне регулювання у сфері охорони навколишнього природного середовища;
- стратегічна екологічна оцінка та оцінка впливу на довкілля;
- системи екологічного управління, екологічний аудит, екологічна сертифікація та маркування продукції;

- екологічний облік;
- охорони навколишнього природного середовища, природокористування та забезпечення екологічної безпеки;
- законодавство України у сфері охорони навколишнього природного середовища, яке адаптоване до законодавства Європейського Союзу;
- освіта в інтересах збалансованого (сталого) розвитку;
- економічні та фінансові механізми, зокрема екологічна модернізація промислових підприємств шляхом зниження ставки екологічного податку або у формі фіксованої річної суми компенсації (відшкодування податку);
- комплексний моніторинг стану навколишнього природного середовища і нагляд (контроль) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів;
- міжнародне співробітництво у сфері охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки [8].

Правові заходи забезпечення екологічної безпеки є неоднорідними, а тому можемо їх поділити на такі види:

- організаційно-превентивні заходи, спрямовані на виявлення екологічно небезпечних для навколишнього природного середовища та здоров'я людини територій, зон, об'єктів і видів діяльності, здійснення певних заходів для попередження виникнення екологічної небезпеки. До них належать обліково-установчі, реєстраційні, експертно-оцінювальні; інформаційно-прогностичні. В Україні розвиваються екологічний аудит та екологічне страхування;

- розпорядчо-виконавчі заходи полягають в реалізації певних функцій у сфері забезпечення екологічної безпеки з боку спеціально уповноважених органів. Найбільш важливі положення у цій сфері закріплені в Конституції України. На виконавчі органи, включно з Президентом України, покладений обов'язок здійснення політики у галузі екологічної безпеки. Президент України зобов'язаний вживати заходів щодо забезпечення національної безпеки, в тому числі екологічної, оскільки вона є її складовою частиною [28];
- охоронно-відновлювальні заходи направлені на локалізацію проявів екологічної небезпеки, здійснення ліквідаційних робіт, визначення правового режиму територій відповідно до рівня екологічного ризику, встановлення статусу осіб, які потерпіли від наслідків екологічної небезпеки. Вони, серед іншого, передбачають встановлення правового режиму зон надзвичайної екологічної ситуації. Наприклад, ліквідація надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру передбачає проведення комплексу заходів, які містять аварійно-рятувальні та інші невідкладні роботи, що здійснюються в разі виникнення надзвичайної ситуації і спрямовані на припинення дії небезпечних факторів, рятування життя та збереження здоров'я людей, локалізацію зон надзвичайної ситуації;
- забезпечувальні заходи. Ці заходи спрямовані на попередження екологічних правопорушень в галузі забезпечення екологічної безпеки, захист права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля та пов'язані з ним інші екологічні права, а також застосування до винних осіб засобів державно-правового

примусу у випадку порушення вимог і норм екологічної безпеки [13, с. 139].

Отже, правові заходи забезпечення екологічної безпеки – це сукупність заходів, спрямованих на забезпечення життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави і навколишнього природного середовища, які гарантують право кожної людини на здорове та безпечне навколишнє середовище та необхідні умови для захисту довкілля, відтворення природних об'єктів і задоволення інших прав громадян, інтересів суспільства і держави. Зважаючи на те, що законодавство у сфері забезпечення екологічної безпеки в Україні розвивається динамічно і передбачає значну кількість заходів як регламентуючого, так і забезпечувального характеру, можемо припустити, що в майбутньому кількість цих заходів може бути суттєво збільшена.

РОЗДІЛ 2
ГАРАНТУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ
ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ:
ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

2.1. Особливості забезпечення екологічної безпеки в умовах військового конфлікту в Україні

Однією з ключових ознак цивілізованої держави є забезпечення екологічної безпеки країни, оскільки саме вона є одним з найбільш важливих компонентів національної безпеки, визначає ступінь захищеності людини, суспільства, держави, тобто є таким станом навколишнього природного середовища, за якого забезпечується запобігання погіршенню екологічної обстановки і виникненню небезпеки для здоров'я людей. Тому, саме проблеми екологічної безпеки визначають екологічну політику більшості сучасних цивілізованих держав світу, реалізацію державою заходів виявлення, запобігання і усунення техногенних загроз щодо довкілля [32, с. 280].

Проблема забезпечення екологічної безпеки в умовах військового конфлікту сьогодні є дуже актуальною в Україні, оскільки військовий конфлікт на Донбасі призвів до цілого ряду небезпечних впливів на ґрунти та ландшафти, поверхневі і підземні води, рослинність і тваринний світ. Бойові дії значно збільшили ризики виникнення аварійних ситуацій на промислових підприємствах та інфраструктурних об'єктах [25, с. 12]. Тому,

проаналізуємо забезпечення екологічної безпеки, враховуючи особливості військового конфлікту в Україні.

Варто відмітити, що вплив на навколишнє середовище ще зі стародавніх часів використовувався армією як спосіб досягнення воєнної перемоги. При чому цей вплив може мати різноманітний прояв. Наприклад, Україна безпосередньо зіткнулася з новим видом воєнного конфлікту – так званою «гібридною війною». Вона полягає в тому, що жодного офіційного оголошення про початок військової операції одночасно з використанням озброєних найманців на території держави не було. Однак це не виключає ряд серйозних екологічних ризиків, наслідки яких можуть стати непередбачуваними. Під час неоголошеної війни Україна втратила щонайменше 20% економічного потенціалу. Для економіки 2014-2015 роки стали періодом стресових випробувань, адже перевірялася на міцність уся його структура – індустріально-аграрний комплекс, інфраструктура, логістика перевезень. Саме реальний сектор економіки відчув нищівного удару під час збройного протистояння: розташовані у східних регіонах потужності вугільної, металургійної, машинобудівної, хімічної промисловості, що забезпечували значну частину внутрішнього промислового виробництва й експорту держави, зазнали колосальних втрат. Знищено ряд транспортно-логістичних об'єктів. Унаслідок бойових дій на території Луганської і Донецької областей, руйнувань транспортної й енергетичної інфраструктури багато підприємств змушені були призупинити або припинити виробничі процеси [30, с. 189]. Істотно постраждали машинобудування, важка й видобувна, зокрема вугільна, промисловість, значна частка підприємств якої розташована в

районі проведення АТО/ООС. Руйнувань і пошкоджень зазнали основні підприємства галузей промисловості, що формують бюджет регіону. Припинила діяльність значна кількість містоутворювальних підприємств. Малі та середні підприємства зменшили економічну активність на 80-90%, а майже 40 тис. із них повністю припинили свою діяльність. За інформацією Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, економічна активність на тимчасово неконтрольованих Україною територіях зменшилася у 5 разів [34].

В контексті Донбасу мова йде про непрацюючі шахти і, як наслідок, – накопичення в пустотах вибухонебезпечних газів, обстріл хімічних підприємств і потенційну загроза від них, нагромадження побутового сміття, яке ніхто не вивозить і тим більше не переробляє, брак соціального забезпечення. І це не повний перелік проблем, який за масштабами не менші від Чорнобиля, що нині насуваються не лише на території, які перебувають у стані військового конфлікту, а й на всю Україну [12, с. 143-144].

Як слушно зазначають координатори проектів ОБСЄ, головна небезпека в умовах конфлікту на Донбасі пов'язана з можливістю забруднення навколишнього середовища через аварії, серйозні порушення роботи на промислових та інших підприємствах цього регіону. Про проблеми забезпечення екологічної безпеки свідчать такі статистичні дані: до початку конфлікту на Донбасі розташовувалося близько 4,500 потенційно небезпечних промислових об'єктів. З 2014 по 2017 на підприємствах Донбасу зафіксовано понад 500 випадків порушень штатної діяльності та аварійних ситуацій, частина яких пов'язана з потенційною

небезпекою для населення і навколишнього середовища» [25, с. 12]. Зокрема, від влучань артилерії загорілися і вибухнули кілька екологічно небезпечних виробництв, серед яких – Авдіївський та Ясенівський коксохімічні заводи, Лисичанський нафтопереробний і Краматорський верстатобудівний заводи, завод з виробництва вибухівки в Петровському на Луганщині, Луганська ТЕС тощо. На нашу думку, в умовах військового конфлікту забезпечення роботи даних підприємств і усунення їх потенційного негативного впливу на довкілля є надзвичайно проблематичним, адже Україна не контролює території, на яких розташовані заводи. Тому ризик забруднення довкілля є дуже високим.

Наприклад, на Лисичанському нафтопереробному заводі у 2014 році трапилась пожежа внаслідок артилерійського обстрілу. Загорілася ємність на 50 тис. тонн для зберігання сірки. Постійно обстрілювалася Луганська ТЕС в місті Щастя. На станції є водень, тому якщо б він вибухнув, масштаби були б катастрофічні. Об'єктом постійних нападів став Авдіївський коксохімічний завод. При цьому безперервні пошкодження ліній електропередач у результаті артилерійських обстрілів сприяють відключенню обладнання для відкачування води з шахт, що призводить до їх затоплення. Шахтні води створюють агресивне геологічне середовище з незворотними змінами в гідрологічному режимі території [12, с. 144].

Дослідження ґрунтів у зоні АТО/ООС свідчить про значний вміст важких металів на місці розривів снарядів. Концентрація титану у пробі ґрунту на місці розриву снаряда в 150 разів перевищує фонові показники. Є перевищення сульфатів у 2,5 рази, ванадію, свинцю, кадмію. Відбулася руйнація заповідних територій,

які раніше підтримували й без того не найкращий екологічний стан регіону. Зокрема, у межах зони АТО/ООС міститься 135 природно-заповідних об'єктів Східного регіону – понад третина всього природно-заповідного фонду нашої держави. Серед рослин, поширених там, до Червоної книги України занесено 124 види, до Європейського Червоного списку – 36 [34].

Вказані показники свідчать про те, що війна перекинулася і на заповідні території Луганської та Донецької областей. Бойові дії велися зокрема в межах Луганського та Українського степового природних заповідників, національних парків «Меотиза» і «Святі гори», регіонального ландшафтного парку «Донецький кряж». Пожежі пошкодили ділянки заказників «Нагольчанський», «Волнухинський», «Білоріченський», «Білогорівський», «Піщаний» на Луганщині. Найбільш постраждали степові заповідники [12, с. 144-145].

При цьому варто відмітити, що військовий конфлікт триває, а тому, ситуація може погіршитися. Зважаючи на те, що сьогодні загальна екологічна ситуація на території Донбасу є максимально нестабільною, впритул наближеною до катастрофічного стану, а воєнні дії на території Донецької і Луганської областей залишили руйнівні наслідки в усіх сферах діяльності людини, можемо спрогнозувати, що саме від керівництва держави залежить відновлення екологічної безпеки [27]. Проте, на нашу думку, це є можливим виключно у випадку вичерпання військового конфлікту.

У результаті бойових дій на території Донецької та Луганської областей було пошкоджено низку екологічно небезпечних підприємств, включаючи Слов'янську, Луганську і Курахівську ТЕС, ПрАТ «Азот», Горлівський «Стирол», Ясинівський,

Авдіївський, Єнакіївський коксохімічні заводи, Єнакіївський металургійний завод, Лисичанський нафтопереробний завод, Донецький казенний завод хімічних виробів. На цих підприємствах неодноразово фіксувалися руйнування виробничої інфраструктури та викиди шкідливих речовин. За час проведення АТО/ООС зафіксовано численні відключення вугледобувних підприємств від електропостачання. Відключення вентиляційних систем часто призводило до позаштатних ситуацій і залпових викидів шахтних газів. Порухення електропостачання насосних станцій у системах водовідведення шахтних вод у низці випадків призводило до повного затоплення шахт, підтоплення прилеглих територій і значного забруднення підземних вод. До шахт, що постраждали від повного або часткового затоплення, відносяться «Батьківська» і «Ясинівка-Глибока» в Макіївці, «Моспінська», «Трудовська» і «Жовтнева» шахти в Донецьку, шахти «Білоріченська» в Лутугинському районі Луганської області, шахти ім. Мельникова в Лисичанську та ін.

У Горлівці затоплювалася шахта «Олександр-Захід», до якої у 1989 році через аварію потрапило 50 т мононітрохлорбензолу, що є надзвичайно отруйною речовиною. У результаті затоплення шахти ці небезпечні речовини можуть потрапити на поверхню, що призведе до забруднення приток р. Сіверський Донець та акваторії Азовського моря з масштабними негативними наслідками для населення і довкілля регіону. Затоплення шахт також є небезпечним через те, що вони використовувалися як сховища небезпечних відходів. До таких шахт-сховищ можна віднести шахту «Юнком», в якій 1979 року був проведений підземний ядерний вибух. Загроза посилюється тим, що забруднені шахтні води із сусідніх шахт

«Полтавська» і «Вуглегірська» починають перетікати у виробки «Юнкома». Їх переповнення може спричинити підйом радіоактивних речовин на земну поверхню, в результаті чого може значно підвищитися рівень радіоактивного забруднення довкілля. Загалом затоплення шахт може забруднити та фактично отруїти підземні води басейнів р. Сіверський Донець та малих річок Приазов'я, що спричинить соціально-екологічну катастрофу. Особливо небезпечною є підняття рівня підземних вод до рівня ґрунтових, адже тоді буде отруєно питну воду і навколишнє природне середовище.

Від бойових дій постраждали не лише поверхневі водні об'єкти, а й інженерні споруди, 124 з яких призначені для подачі населенню питної води. Неодноразово руйнувалися та пошкоджувалися насосні станції, магістральні та розподільчі мережі каналу Сіверський Донець – Донбас. Зокрема, знизилася пропускна здатність каналу Сіверський Донець – Донбас, що обслуговує м. Донецьк і прилеглі міста. У районі с. Майорськ з трьох існуючих трубопроводів працює тільки один (втрати води до 500 тис. м³/добу, недостатня подача для забезпечення водопостачання усіх споживачів, два інших зупинені, адже їх експлуатація є неможливою. Погіршення ситуації на Майорській ділянці призведе до повного припинення подачі води до м. Горлівка, водопостачання міст і селищ загальною кількістю населення понад 2,5 млн. осіб (міста Макіївка, Єнакієве, Горлівка, Дзержинськ, Харцизьк, Шахтарськ, Старобешеве і Торез). На насосній станції 1-го підйому Південно-Донбаського водоводу Ясинуватського району в результаті обстрілу пошкоджено допоміжне обладнання, електрокабелі й кабелі телеметрії.

Пошкоджена Донецька фільтрувальна станція Ясинуватського району, від якої вода постачається до населених пунктів Авдіївка, Мар'їнка, Красногорівка та чотирьох районів м. Донецька. Пошкоджено також два напірних трубопроводи від Донецької фільтрувальної станції до м. Донецька.

Відновлення систем водопостачання і ліній електропередач у районах бойових дій часто проводиться зі значними зволіканнями, що призводить, зокрема, до значного зниження якості питної води, що подається споживачам. Енергетики не можуть повною мірою виконати ремонтні роботи на Південно-Донбаському водоводі та Донецькій фільтрувальній станції. Пошкоджено каналізаційну систему м. Северодонецька, очисні споруди міста Рубіжне, систему водопостачання міста Кременна. Протягом останніх місяців почастишали випадки потрапляння до водойм небезпечних отруйних речовин промислового та комунального походження. Неодноразово зафіксовано подачу неочищеної технічної води через руйнування інженерних мереж. Території, контрольовані незаконними збройними формуваннями, поступово втрачають керованість у сфері водопостачання і водовідведення, що призводить до підвищення рівня забруднення. Подача води на окупованих територіях відбувається без проведення дезінфекції, оскільки використовувати активний хлор у місцях ведення бойових дій надто небезпечно. Недостатньо очищена питна вода, що надходить споживачам, може містити патогенні віруси і бактерії, що спричиняють різні кишкові інфекції.

Небезпечним є забруднення джерел водопостачання через стихійні поховання без дотримання санітарно-гігієнічних вимог. При розкладанні тіл утворюються отруйні речовини, що з дощами

чи ґрунтовими водами потрапляють до водойм та отруюють їх. Наслідки такого отруєння є найбільш небезпечними, їх дія може виявитися як відразу, так і через багато років.

Найбільшими ризиками, що стосуються забезпечення якісною питною водою і контролю забруднень, є:

- біологічні: мікробіологічне забруднення поверхневих джерел і підземних (потенційно), відсутність контролю з боку регуляторних органів за якістю води на території району проведення АТО;

- економічні: неспроможність населення сплачувати за надані послуги з водопостачання та водовідведення;

- технічні: численні аварійні прориви в зоні бойових дій, де неможливе проведення ремонту через високу загрозу життю людей;

- інформаційні: вільний доступ до інформації про джерела водопостачання підвищує їх уразливість в умовах військового конфлікту. На територіях, що зазнають впливу воєнних дій на стан навколишнього середовища, існує небезпека поширення сказу й інших інфекційних хвороб. Зростає небезпека нападу заражених тварин на людей і свійську худобу.

У результаті бойових дій на Донбасі значна частина території опинилася під контролем незаконних збройних формувань, що призвело до вилучення з продуктивного господарського обороту великих площ сільськогосподарських угідь. Значною проблемою є знищення ріллі, яку після потрапляння в неї снарядів не можна нормально обробляти. Ситуація ускладнюється необхідністю рекультивування земель після пошкодження ґрунтового покриву в результаті маневрів великої військової техніки та будівництва фортифікаційних споруд, а також необхідністю розмінування

територій. Для ведення сільського господарства важливе значення має наявність лісозахисних смуг, частина з яких знищена в результаті воєнних дій. Це може унеможливити сільськогосподарське та рекреаційне використання значних територій, скоротити обсяги вироблюваної сільгосппродукції, що негативно вплине на стан продовольчої безпеки Донбасу.

Сучасна екологічна ситуація, яка склалась на Донбасі створює загальнонаціональну загрозу формування в регіоні непридатних для безпечного проживання та збалансованого розвитку територій. Як наслідок, така ситуація може спровокувати появу «екологічних біженців з Донбасу та прилеглих територій» і виникнення додаткової масштабної соціальної напруги. Тому, забезпечення екологічної безпеки на Донбасі постає одним з ключових завдань влади України.

2.2. Міжнародно-правове забезпечення екологічної безпеки в умовах військового конфлікту

Навколишнє природне середовище є надзвичайно унікальним, і при цьому, єдиним середовищем існування людини як біологічного виду, оскільки від його стану залежить виживання людства загалом. Тому можна констатувати, що екологічні права людини є першоосновою життя, в той час як економічні, політичні та інші є похідними. Їх забезпечення можливе лише за умов біологічної безпеки, здорового стану ґрунтів, чистої води, повітря

та інших природних благ необхідних для існування. Однак в сучасних умовах, незважаючи на значну кількість міжнародно-правових договорів щодо забезпечення охорони довкілля та природоохоронних, правоохоронних і правозахисних організацій, природа продовжує знищуватися, в тому числі унаслідок військових конфліктів [32, с. 64].

Проблемі екологічної безпеки під час збройних конфліктів на міжнародному рівні увага почала приділятися відносно нещодавно, незважаючи на те, що ХХ століття вважається століттям війн. Тому насправді концепція міжнародної екологічної безпеки – це відносно новий міжнародно-політичний феномен, який ще надзвичайно мало розроблений [15].

Щодо безпосередньо забезпечення екологічної безпеки, то на сьогодні ключові міжнародні засади забезпечення охорони навколишнього середовища визначено в Стокгольмській Декларації 1972 року, Декларації Ріо-де-Жанейро 1992 року, Орхуській конвенції 1998 року, Паризькій угоді до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату 2015 року. Ці міжнародно-правові акти створили основу для розроблення інших документів, які конкретизують завдання з охорони навколишнього природного середовища [33, с. 71].

Серед спеціальних міжнародно-правових актів, які мають на меті забезпечення міжнародної екологічної безпеки і регулювання екологічно-небезпечної діяльності, необхідно виділити наступні: Базельська конвенція про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням (Базель, 1989 р.); Протокол про відповідальність та компенсацію за шкоду, спричинену в результаті транскордонного перевезення небезпечних

відходів та їх видаленням; Конвенція про оцінку впливу на навколишнє природне середовище у транскордонному контексті (Еспо, Фінляндія, 1991 р.); Конвенція про транскордонний вплив промислових аварій (Гельсінкі, Фінляндія, 1992 р.); Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані (Женева, 1979 р.); Віденська конвенція про охорону озонowego шару (Відень, Австрія, 1985 р.); Монреальський протокол по речовинах, що руйнують озонний шар (Монреаль, 1987 р.) із змінами та доповненнями, внесеними у Лондоні (1990 р.) Копенгагені (1992 р.), Відні (1995 р.), Монреалі (1997 р.), Пекіні (1999 р.); Кіотський протокол до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (Кіото, Японія, 1999 р.); Міжнародна конвенція щодо втручання у відкритому морі у випадку аварій, які призводять до забруднення нафтою (Брюссель, 1969 р.); Конвенція про відвернення забруднення моря скидами відходів та інших матеріалів (Москва, Вашингтон, Лондон, Мехіко, 1972 р.); Конвенція про захист морського середовища району Балтійського моря (Гельсінкі, 1992 р.); Конвенція про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою в результаті розвідки та розробки мінеральних ресурсів морського дна (Лондон, 1976 р.); Картахенський протокол по біобезпеці до Конвенції про біологічне різноманіття (2000 р.); Паризька угода до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату 2015 року [31, с. 185-186].

Незважаючи на таке багатоманіття міжнародних правових актів, які регулюють забезпечення екологічної безпеки, безпосередньо в умовах військового конфлікту забезпеченню екологічної безпеки присвячено усього три акти: Додатковий протокол I до Женевських конвенцій (1977 р.); Конвенція про

заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище (1978 р.); Конвенція про заборону розробки, виробництва, нагромадження і застосування хімічної зброї та її знищення (1993 р.).

Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року стосується захисту жертв міжнародних збройних. Безпосередньо в п. 3 ст. 35 Додаткового протоколу I 1977 р. зазначається, що «забороняється застосовувати методи або засоби ведення військових дій, які мають на своїй меті заподіяти або, як можна очікувати, заподіють великий, довготривалий і серйозний збиток природному середовищу» [1]. Окрім того ст. 55 протоколу присвячена захисту навколишнього природного середовища: «При веденні військових дій виявляється турбота про захист природного середовища від великого, довготривалого і серйозного збитку». Даний вид захисту включає заборону використання методів або засобів ведення війни, які мають на меті заподіяти або, як можна очікувати, заподіють такий збиток природному середовищу і тим самим завдадуть збитку здоров'ю або виживанню населення. Спричинення збитку природному середовищу як репресалії забороняється [27, с. 202].

Базовим міжнародно-правовим актом у сфері захисту природного середовища під час військових конфліктів є Конвенція про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1976 р. та відкрита для підписання в Женеві 18 травня 1977 року [2]. 5 жовтня 1978 р. вона набрала чинності. Конвенція є договором міжнародного права у сфері роззброєння і служить, зокрема, для захисту природного

середовища під час військових дій. Вона забороняє вороже використання природного середовища як засіб ведення війни. Її положення доповнюються значною мірою положеннями Додаткового протоколу I 1977 р. до Женевських конвенцій 1949 р. [1].

Головні зобов'язання держав сформульовані в ст. 1 Конвенції:

- не вдаватися до військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів дії на природне середовище, які мають широкі, довгострокові або серйозні наслідки, як-от способи руйнування, нанесення збитку або спричинення шкоди будь-якій іншій державі-учасниці;
- не допомагати, не заохочувати і не спонукати будь-яку державу, групу держав або міжнародну організацію до здійснення діяльності, вказаної вище [2].

Останнім актом, який опосередковано має відношення до забезпечення екологічної безпеки, є Конвенція про заборону розробки, виробництва, нагромадження і застосування хімічної зброї та її знищення 1993 року. Цей міжнародний акт визначає, що кожна держава-учасниця у ході транспортування, добору проб, збереження і знищення хімічної зброї приділяє головну увагу забезпеченню безпеки людей та захисту навколишнього середовища і відповідно співпрацює з іншими державами-учасницями у цьому відношенні [3].

Згідно ст. 1 даної Конвенції кожна держава-учасниця Конвенції зобов'язується ніколи і за жодних умов:

- ✓ не розробляти, не виробляти, не придбавати іншим чином, не накопичувати або не зберігати хімічну зброю, або не передавати прямо чи непрямо хімічну зброю будь-кому;

- ✓ не застосовувати хімічну зброю;
- ✓ не проводити будь-яких військових підготувань до застосування хімічної зброї;
- ✓ не допомагати, не заохочувати або не спонукати будь-яким чином будь-кого до будь-якої діяльності, яка забороняється державі-учасниці Конвенцією.

Отже, Міжнародно-правове забезпечення екологічної безпеки умовах військового конфлікту становить сукупність норм міжнародного права, що містяться як базові в Додатковому протоколі I до Женевських конвенцій, Конвенції про заборону військового або будь якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, Конвенції про заборону розробки, виробництва, нагромадження і застосування хімічної зброї та її знищення та національного законодавства.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ

3.1. Проблемні аспекти екологічної безпеки в умовах військового конфлікту

Відповідно до ст. 50 Конституції України кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Однак це право в нашій державі гарантується не в повній мірі, оскільки за Індексом екологічної ефективності (2016 р.) Україна посіла 44-ту позицію серед 180 країн світу, поруч із такими державами, як Аргентина, Куба, Бразилія. Така складна екологічна ситуація в Україні формувалась упродовж років через нехтування об'єктивними законами розвитку і відтворення природно-ресурсного комплексу держави, коли перевагу надавалося розвитку найбільш екологічно небезпечних галузей промисловості [24]. Саме тому, зважаючи на наявність переважної більшості промислових гігантів на Донбасі, частина якого є непідконтрольною територією України, забезпечення екологічної безпеки є надзвичайно проблемним і загроза забруднення атмосферного повітря чи водних ресурсів цілком реальна.

Варто зазначити, що основні проблеми екологічної безпеки знайшли своє закріплення на законодавчому рівні в Стратегії національної безпеки України від 26.05.2015 року. У документі виділено наступні загрози екологічній безпеці:

- надмірний антропогенний вплив і високий рівень техногенного навантаження на територію України;
- негативні екологічні наслідки Чорнобильської катастрофи;
- значний обсяг відходів виробництва та споживання, неналежний рівень їх вторинного використання, переробки та утилізації;
- незадовільний стан єдиної державної системи і сил цивільного захисту, системи моніторингу довкілля [30].

Можемо відмітити, що основні загрози екологічній безпеці нашої держави не прив'язані до військового конфлікту, а визначені в цілому, що на наше глибоке переконання є правильним, оскільки забезпечення екологічної безпеки необхідно не тільки окремо визначеним територіям, які розташовані поблизу військового конфлікту, а на усій території держави. Тільки таким чином можливе досягнення позитивних результатів.

Незважаючи на положення Стратегії національної безпеки України, науковці дещо розширюють екологічні загрози та виділяють наступні найгостріші екологічні проблеми України:

- проблема забруднення водних ресурсів. Стандарти питної води, які нині використовують в Україні, були розроблені ще у 1980-ті роки. Більш ніж за 30 років з'явилося багато речовин, які не контролюються державними стандартами. Експерти вважають, що нині Україна займає 105 місце по забрудненню води серед 120 країн світу;
- скорочення середньої тривалості життя мешканців України. На думку науковців, цю проблему також можна назвати екологічною, тому що українці мешкають у забрудненому природному середовищі, п'ють погану воду, дихають забрудненим повітрям, а це скорочує тривалість їх життя. Для

порівняння: в Україні середня тривалість життя людини становить близько 65 років, у Польщі – 75 років, у Швеції – 80 років, а в Японії – 85 років;

- забруднення повітря;
- скорочення тваринного і рослинного світу. В Україні спостерігається стабільне скорочення багатьох видів тварин і рослин, багато з них яких уже давно занесені до Червоної книги чи зовсім зникли;
- проблеми сміття і побутових відходів. Кількість сміття в Україні зростає з року в рік. Це пояснюється тим, що в Україні сміття не переробляють, а просто складають чи спалюють. Якщо в Європі переробляється 95% сміття, то в Україні лише біля 10%;
- проблема незаконної забудовлі берегів рік, озер, морів;
- наслідки Чорнобильської катастрофи [31, с. 143].

Наявність усіх вказаних проблем вимагає кардинальних змін у відношенні до екологічних проблем в Україні, удосконалення системи забезпечення екологічної безпеки.

Щодо безпосередньо зони військового конфлікту, то на нашу думку однією з проблем екологічної безпеки є відсутність точної інформації про стан екологічної безпеки на непідконтрольній території. Тому, в умовах обмеженості інформації надзвичайно важливими джерелами даних є діяльність засобів масової інформації та соціальні мережі, хоча у деяких випадках точність і достовірність відповідних повідомлень треба підтверджувати за допомогою додаткових джерел [19, с. 19].

Сучасні екологічні проблеми Донбасу стосуються насамперед порушення екосистем та природних територій, руйнування промислових та екологічно небезпечних об'єктів, забруднення

джерел питної води, земель, атмосферного повітря, порушення геологічного середовища. Застосування зброї на Донбасі вже призвело до руйнування природних ландшафтів, високого рівня забруднення повітря, земель, водних ресурсів. Зокрема, руйнувань зазнали заповідники «Провальський степ», «Трьохізбеніський степ», національний природний парк «Святі гори», відділення Українського степового заповідника «Кальміуське» та «Крейдяна флора», регіональний ландшафтний парк «Донецький кряж», «Слав'янський курорт». У зоні АТО значні обсяги заповідних територій забудовані окопами, фортифікаційними спорудами. У національних природних парках «Меотида», заповідниках «Провальський степ» та «Хомутовський степ» адміністрації захоплені бойовиками, ландшафтні парки «Донецький кряж», «Зуївський» і «Клебан-Бик» перестали функціонувати. Також нинішні проблеми у сфері екології стосуються неконтрольованих пожеж, які, за відомими даними, охопили 17% лісів, а 24% степів у зоні АТО/ООС. Через обстріли заподіяна значна шкода низці важливих екологічних об'єктів [18, с. 281].

Отже, можемо дійти висновку, що військовий конфлікт на Донбасі завдає значної шкоди екологічній безпеці держави, а тому необхідно якнайшвидше вирішити екологічні проблеми, які виникли внаслідок бойових дій, оскільки вони можуть завдати шкоди не меншої ніж Чорнобильська катастрофа.

3.2. Перспективи удосконалення забезпечення екологічної безпеки в умовах військового конфлікту

Військові конфлікти є однією з найбільш серйозних причин погіршення стану і деградації навколишнього природного середовища [29, с. 431]. У зв'язку з ситуацією, яка склалась в нашій державі, вдосконалення системи забезпечення екологічної безпеки повинно стати одним із пріоритетних напрямів державної політики в умовах трансформаційних процесів в економіці та державному управлінні [21, с. 137]. Одними з головних завдань є мінімізація рівня антропогенного впливу на довкілля, технічне переоснащення підприємств, упровадження нових технологій, зміна екологічної свідомості суспільства, формування нового екологічного мислення [24].

На думку вітчизняних науковців, удосконалення забезпечення екологічної безпеки в умовах військового конфлікту повинно охоплювати чотири напрями.

1. Правове регулювання – законодавче встановлення допустимих форм використання природного потенціалу і застосування нормативно-правових актів як державного, так і міжнародного рівнів. Основними критеріями ефективності в правовому регулюванні варто вважати несуперечливість, прогресивність, необхідність і достатність. Правові норми повинні відповідати сучасним екологічним вимогам, бути здійсненими, мінімально можлива кількість нормативних актів повинна забезпечити комплексне вирішення проблем прямого регулювання природокористування.

2. Економічне регулювання – державне планування (відбір проектів, економія сировини, енергії і матеріалів), економічне стимулювання та контроль з боку держави (системи штрафів, компенсацію за викиди, перерозподіл прибутків тощо) за використанням природного потенціалу країни. Основними критеріями ефективності в економічному регулюванні слід вважати досягнення запланованих природоохоронних цілей із залученням мінімального обсягу бюджетних коштів та отримання максимального природоохоронного ефекту.

3. Інформаційно-технологічний напрям – розробка та впровадження наукоємних, мало- і безвідходних технологій, моніторинг стану довкілля і прогноз розвитку екологічного стану територій, доступ усіх зацікавлених верств населення до екологічної інформації та прозорість у прийнятті рішень. Критеріями ефективності в даному випадку можуть бути науково-технічний рівень розробок, покращення стану здоров'я населення за рахунок зменшення впливу негативних екологічних факторів, співвідношення між рівнями фактичного забруднення навколишнього природного середовища і гранично допустимого забруднення, скорочення витрат природних ресурсів та енергії на одиницю продукції.

4. Світоглядний напрям – це зміна уявлень про взаємозв'язки в системі «людина – природа», відношення до природи, відповідних стратегій і технологій взаємодії з нею. Критеріями ефективності в цьому напрямі є підвищення якості навколишнього середовища в інтересах стійкого і безпечного розвитку усіх держав, створення сприятливих умов для життя кожної людини [26, с. 190-191].

Вказані напрями удосконалення забезпечення екологічної безпеки повинні становити основу для формування відповідних практичних механізмів. Зокрема, виділимо сучасні пріоритети формування механізмів екологічної:

1) комплексна екологічна оцінка території:

- визначення та оцінка комплексу факторів екологічної небезпеки, які проявляються на конкретній території;
- районування території за стійкістю до прояву факторів екологічної небезпеки;
- складання і ведення кадастру об'єктів впливу на навколишнє середовище, кадастру природних ресурсів;
- визначення антропогенного навантаження, складання і ведення кадастру «забруднених» площ;

2) екологічний моніторинг:

- нормування впливів на навколишнє середовище;
- контроль джерел впливу на навколишнє середовище;
- контроль якості компонентів навколишнього середовища;

3) управлінські рішення:

- формування екологічної політики;
- попередження прояву антропогенних факторів екологічної небезпеки;
- мінімізація наслідків прояву природних факторів екологічної небезпеки;
- розробка та вдосконалення природоохоронного законодавства і методів формування екологічного світогляду [17, с. 86].

Однак, враховуючи особливості ситуації, яка склалась на Донбасі, проведення екологічної політики повинно відбуватися у специфічних формах. Зокрема, слушною є думка І. Личенко, за

якою головними факторами ефективності еколого-правової політики держави щодо вирішення екологічних проблем Донбасу повинні стати:

- ✓ проведення екологічного аудиту з метою визначення масштабів завданих збитків навколишньому середовищу;
- ✓ визначення стандартів, пріоритетів, цілей, якими керуються органи влади, політичні та громадські об'єднання, інші суб'єкти;
- ✓ створення єдиного центру моніторингу забруднення довкілля в зоні ООС і тимчасово окупованій території;
- ✓ визначення способів організації державного санепіднагляду за водопостачанням населення;
- ✓ формування дієвого механізму правового регулювання використання природних ресурсів у зоні проведення ООС і засобів оперативного реагування у випадку надзвичайних екологічних ситуацій;
- ✓ об'єднання зусиль, координація роботи громадськості, науковців, екологів, державних установ, міжнародних організацій задля запобігання екологічній катастрофі на Донбасі;
- ✓ організація міжнародної технічної співпраці для стратегічного екологічного оцінювання наслідків війни, розроблення і фінансування програм щодо вирішення екологічних проблем Донбасу;
- ✓ підвищення рівня правової культури громадян, професійної культури правоохоронців і посадових осіб, діяльність яких стосується екологічних прав громадян.

Проведення ефективних реформ у цій сфері тісно пов'язане з розробленням стратегії подолання екологічної катастрофи, зі зміною основних принципів державного управління в нашій

державі, залучення громадськості, волонтерів до реалізації заходів щодо відновлення екології Донбасу [22, с. 283].

Отже, ми визначили основні напрями удосконалення забезпечення екологічної безпеки в умовах військового конфлікту та дійшли висновку, що нинішня ситуація на підконтрольних Україні територіях дозволяє розпочати нормалізацію діяльності основних інститутів державного та місцевого управління, в тому числі тих, що відповідають за охорону навколишнього середовища. Однак на непідконтрольних територіях здійснення заходів щодо забезпечення екологічної безпеки наразі неможливе.

ВИСНОВКИ

1. Екологічна безпека – це комплексний стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави та навколишнього природного середовища, за якого гарантується право кожної людини на здорове і безпечне навколишнє середовище. Наявні необхідні умови для захисту довкілля, відтворення природних об'єктів і задоволення інших прав громадян та інтересів суспільства і держави.

2. Правові заходи забезпечення екологічної безпеки – це сукупність заходів, які спрямовані на забезпечення життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави та навколишнього природного середовища, за якого гарантується право кожної людини на здорове та безпечне навколишнє середовище і існують необхідні умови для захисту довкілля, відтворення природних об'єктів і задоволення інших прав громадян та інтересів суспільства і держави. Види правових заходів забезпечення екологічної безпеки: організаційно-превентивні; розпорядчо-виконавчі заходи; охоронно-відновлювальні; забезпечувальні.

3. Міжнародно-правове забезпечення екологічної безпеки умовах військового конфлікту становить сукупність норм міжнародного права, що містяться як базові в Додатковому протоколі I до Женевських конвенцій, Конвенції про заборону військового або будь якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, Конвенції про заборону розробки, виробництва, нагромадження і застосування хімічної зброї та її знищення та національного законодавства.

4. Сучасна екологічна ситуація, яка склалась на Донбасі створює загальнонаціональну загрозу формування в регіоні непридатних для безпечного проживання та збалансованого розвитку територій. Тому вона може спровокувати появу «екологічних біженців» з Донбасу та прилеглих територій і виникнення додаткової масштабної соціальної напруги. Тому забезпечення екологічної безпеки на Донбасі постає одним з ключових завдань держави. Військовий конфлікт завдає значної шкоди екологічній безпеці держави, а тому необхідно якнайшвидше вирішити екологічні проблеми, які виникли внаслідок бойових дій.

5. Удосконалення забезпечення екологічної безпеки в умовах військового конфлікту повинно охоплювати чотири основних напрями: правове регулювання (законодавче встановлення допустимих форм використання природного потенціалу і застосування нормативно-правових актів як державного, так і міжнародного рівнів); економічне регулювання (державне планування, економічне стимулювання і контроль з боку держави за використанням природного потенціалу країни); інформаційно-технологічний напрям (розробка і впровадження наукоємних, мало- і безвідходних технологій, моніторинг стану довкілля і прогноз розвитку екологічного стану територій, доступ всіх зацікавлених верств населення до екологічної інформації та прозорість у прийнятті рішень); світоглядний напрям (зміна уявлень про взаємозв'язки у системі «людина – природа», існуючого відношення до природи, а також відповідних стратегій і технологій взаємодії з нею).

У контексті оновлення законодавства про національну безпеку доцільно у Розділі V Закону України «Про національну безпеку»

(поряд зі стратегіями воєнної безпеки, громадської безпеки і цивільного захисту, розвитку оборонно-промислового комплексу України, кібербезпеки) закріпити відповідні положення про стратегію екологічної безпеки, оскільки екологічна безпека є однією з ключових в сфері національної безпеки України.

Здійснення ефективних реформ в сфері гарантування екологічної безпеки держави надасть змогу вирішити ряд проблем екологічного характеру. Ситуація на підконтрольних Україні територіях дозволяє здійснювати повноцінну діяльність основних інститутів державного та місцевого управління, в тому числі тих, що відповідають за охорону навколишнього середовища. Однак на непідконтрольних територіях здійснення заходів щодо забезпечення екологічної безпеки є на даний момент неможливим. У зв'язку з невизначеною перспективою розв'язання військового конфлікту на Донбасі проблема гарантування екологічної безпеки залишається однією з головних проблем національної безпеки України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Нормативно-правові акти

1. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_199 (дата звернення: 22.08.2019).
2. Конвенція о заперещении военного или любого иного враждебного использования средств воздействия на природную среду. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_258 (дата звернення: 22.08.2019).
3. Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення від 13.01.1993. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_182 (дата звернення: 23.08.2019).
4. Framework Convention on Climate Change. United Nations. Distr.: Limited 12 December 2015. Conference of the Parties. Adoption of the Paris Agreement. <https://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/eng/109.pdf>. (дата звернення: 23.08.2019).
5. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141. (Із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 9.08.2019).
6. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон від 25.06.1991 № 1264-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. №41. Ст. 546.

7. Про національну безпеку України: Закон від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>. (дата звернення: 10.08.2019).
8. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2019. № 16. Ст.70.
9. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015/paran249#n249> (дата звернення: 18.08.2019).

Наукові публікації

10. Александров І.О., Половян О.В., Коновалов О.Ф., Логачова О.В., Тарасова М.Ю. Стратегія сталого розвитку регіону: монографія. Донецьк: Вид-во Ін-ту економ. промисловості, 2010. 204 с.
11. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки: навчальний посібник. Київ: Знання-Прес, 2002. 332 с.
12. Балюк Г.І., Шомпол О.А. Національні та міжнародно-правові проблеми регулювання охорони довкілля і забезпечення екологічної безпеки під час збройних конфліктів. *Адміністративне право і процес*. 2015. № 2 (12). С.143-160.
13. Гетьман А.П., Шульга М.В. Екологічне право України: навчальний посібник. Харків: Право, 2009. 328 с.
14. Городок Я.В. Роль міжнародного права в забезпеченні екологічної безпеки. Науково-практична Інтернет-конференція «Актуальна юриспруденція». URL: <http://www.legalactivity.com>.

ua/index.php?option=com_content&view=article&id=700%3A1012
13-16&catid=86%3A3-1213&Itemid=106&lang=ru (дата
звернення: 20.08.2019).

15. Городок Я.В. Роль міжнародного права в забезпеченні екологічної безпеки. Науково-практична Інтернет-конференція «Актуальна юриспруденція». URL: http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=700%3A101213-16&catid=86%3A3-1213&Itemid=106&lang=ru (дата звернення: 20.08.2019).
16. Дудюк В.С., Гобела В.В. Теоретичні підходи до визначення поняття екологічної безпеки. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2015. Вип. 25. С. 130-135.
17. Загорський В., Ліпенцев А., Борщук Є. Глобальна екологічна проблема в системі національної безпеки. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2011. Вип. 1. С. 78-87.
18. Заржицький О.С. Правові аспекти регіональної екологічної політики: монографія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2003. 160 с.
19. Зеркалов Д.В. Екологічна безпека та охорона довкілля: монографія. Київ: Основа, 2012. 517 с.
20. Махмуд А.А. Екологічна безпека як предмет політики міжнародного співробітництва: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Київ, 2000. 24 с.
21. Коленов О.М. Сутність екологічної політики в контексті державного управління. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління*. 2016. Вип. 1. С. 136-141.

22. Личенко І.О. Проблеми екологічної безпеки тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та організаційно-правові засади їхнього вирішення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2016. № 845. С. 279-284.
23. Ліпкан В.А. Національна безпека України: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2008. 552 с.
24. Омаров А.Е. огли. Проблеми та протиріччя в реалізації політики екологічної безпеки в Україні. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2016-4/doc/5/01.pdf> (дата звернення: 26.07.2019).
25. Оцінка екологічної шкоди та пріоритети відновлення довкілля на сході України: монографія. Київ: ВАІТЕ, 2017. 88 с.
26. Пічкур Т.В., Висоцька Т.І. Пріоритети державної політики у забезпеченні екологічної безпеки. *Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту*. Серія: *Транспортні системи і технології*. 2013. Вип. 22. С.189-193.
27. Резолюція за результатами роботи круглого столу «Екологічні наслідки збройного конфлікту на Донбасі: як відновити екологічну безпеку та екологічні права громадян». URL: <https://majorua.livejournal.com/4213346.html> (дата звернення: 15.08.2019).
28. Сидор В. Оцінка впливу на довкілля: закон працює, проблеми залишаються. *Екологічне право*. 2018. № 6. С. 142-147.
29. Соколова Н.А. Международно-правовая охрана окружающей среды во время международных конфликтов. *Международное экологическое право: монография*. Москва: Статут, 2012. 639 с.

30. Хилько М.І. Екологічна безпека України: монографія. Київ, 2017. 266 с.
31. Шомпол О.А. Міжнародно-правові засади забезпечення екологічних прав людини. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2009. Випуск 83. Частина II. С.183-187.
32. Шульга Є. В. Міжнародно-правова охорона навколишнього середовища від впливу військових конфліктів: проблеми ефективності. *Інтернаука. Серія: Юридичні науки*. 2017. №1. С.63-69.
33. Яцишин Р.В. Міжнародно-правове регулювання екологічної безпеки атмосферного повітря. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2011. Вип. 8. С.70-76.
34. *Environmental Assessment and Recovery Priorities for Eastern Ukraine*. 2017. Kyiv: VAITE.

Андрій Грубінко, Анна Кучер

**Правове забезпечення екологічної безпеки
в умовах військового конфлікту:
міжнародний досвід і вітчизняні реалії**

Наукове видання

Видавництво
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
46027, Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2, тел. 43-57-97
Свідоцтво про державну реєстрацію ТР № 241 від 18.11.97

Підписано до друку 30 грудня 2019 р.
Формат 60x90 1/16. Ум. друк. арк. 2,2. Папір офсетний. Друк Rezo.
Замовлення № 108. Наклад 300 прим.